

نگاهی تاریخی - تحلیلی به روابط هسته‌ای ایران و آلمان علی‌اکبر جعفری^۱ فهیمه رحیمی خویگانی^۲

چکیده

نگارش تاریخ روابط بین کشورها، کاوش در کم و کیف و تأمل در نوسان‌ها و چالش‌های آن، یکی از بایدهای پژوهش‌های تاریخی است که به رغم اهمیتش، کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است. با تکیه بر همین موضوع، پژوهش حاضر بر آن است تا روابط چندین ساله هسته‌ای دو کشور بزرگ ایران و آلمان را مورد بررسی قرار دهد. پژوهش حاضر که با روشی توصیفی-تحلیلی نگارش یافته است بیان‌گر آن است که روابط هسته‌ای ایران و آلمان را می‌توان به دو دوره قبل و بعد از انقلاب اسلامی تقسیم کرد که هر دوره، ویژگی‌های خاص خود را دارد، البته وجه مشترک این دو دوره آن است که آلمان همیشه تحت تأثیر سیاست‌های امریکا قرار داشته و از آن‌ها پیروی کرده است؛ امری که سایه‌ای سنگین بر سیاست‌های آلمان و روابط هسته‌ایش با ایران انداخته است.

واژگان کلیدی

ایران، آلمان، انقلاب اسلامی، روابط خارجی، فعالیت‌های هسته‌ای.

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه اصفهان، (نویسنده مسئول) A.jafari2348@yahoo.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ (فرهنگ و تمدن) دانشگاه اصفهان، Fahimehr67@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۳/۲۸

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۱/۱۵

مقدمه

یکی از مسائلی که می‌تواند مورد توجه تاریخ‌پژوهان قرار گیرد بررسی تاریخ روابط میان دولت‌های مختلف است. این روابط حوزه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را شامل می‌شود اگر چه به لحاظ اهمیت تاریخ‌نگاری سنتی ما - و البته جهان - بیش‌تر شامل بررسی روابط سیاسی می‌گردد. این بررسی‌ها به خوبی نشان می‌دهد که روابط دولت‌ها و سران آن‌ها در دوره‌های مختلف چگونه بوده است و از لحاظ کیفی و کمی در چه سطحی قرار داشته است؟

یکی از مهم‌ترین موضوع‌های قابل بحث در حیطه روابط حکومت‌ها و کشورها، موضوع داد و ستدهای علمی، فناوری و اقتصادی است. پژوهش حاضر با تکیه بر همین اهمیت، درصدد است به مسأله روابط علمی و فناوری ایران و آلمان در حیطه انرژی هسته‌ای از آغاز پیدایش فعالیت‌های مربوط به انرژی هسته‌ای ایران تا سال ۱۳۸۵ شمسی بپردازد و روند تاریخی آن را مورد بررسی و واکاوی قرار دهد.

برای این منظور سعی شده است تا این روابط در دو دوره قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی مورد بحث و مذاقه قرار گیرد و مشخص شود که رویکرد دو کشور در این دو دوره دست‌خوش چه تغییرات و چالش‌هایی شده است؟

انرژی هسته‌ای در عرصه تولید جهانی

انرژی هسته‌ای انرژی گرمایی آزاد شده حاصل از شکافت اتم اورانیوم است که از آن برای تولید انرژی لازم برای گرداندن توربین‌های تولید برق استفاده می‌شود. (سیمون، ۱۳۶۰: ۷۵۹) اورانیوم معدنی طی فرایندی در تأسیسات فرآوری باید به گاز هگزا فلوراید تبدیل شود و سپس با تزریق به شبکه‌ای از سانتریفیوژها، غنی شده که در این حالت قابل استفاده است. البته فقط اورانیوم نیست که با آن می‌توان انرژی هسته‌ای تولید کرد، مثلاً از پولوتونیم یا دیگر رادیواکتیوها نیز می‌توان انرژی هسته‌ای تولید نمود. (همان) این انرژی در دسته انرژی‌های نیمه پاک و غیرقابل تجدید تقسیم‌بندی می‌شود. به این دلیل آن را نیمه پاک می‌نامند که زیاده‌ها و پس‌مانده‌های آن هزاران سال در محیط‌زیست باقی مانده و برای سلامت موجودات زنده بسیار خطرناک هستند. با وجود این، از مقایسه آماری بین خطرات

نگاهی تاریخی - تحلیلی به روابط هسته‌ای ایران و آلمان ۳۹

همه انواع انرژی، انرژی هسته‌ای جزو بهترین گزینه‌های موجود به شمار می‌آید. لازم به ذکر است انرژی هسته‌ای به تمامی انرژی‌های دیگر قابل تبدیل است ولی هیچ انرژی به انرژی تبدیل نمی‌شود، هم‌چنین کاربردهای فراوان و متنوع، پستوانه زیاد منابع و مواد اولیه و نرخ مناسب تولید آن در مقایسه با دیگر انواع انرژی موجب شده است تا کشورهای بزرگ صنعتی از سالیان دور درصد برآیند تا این انرژی را به دست آورند و بسیاری از آنان دارای سایت‌های بزرگ تولید انرژی هسته‌ای شوند. بر این اساس در عرصه تولید جهانی اگر چه انرژی هسته‌ای در مقایسه با سایر انواع انرژی به ویژه انرژی سوخت‌های فسیلی عمر کوتاه‌تری دارد اما بی‌شک جایگاه مهمی را باید در این عرصه برایش متصور شد.

چگونگی پیدایش انرژی هسته‌ای در ایران

شاید آغاز فعالیت‌های هسته‌ای ایران پیش از آنکه به قول محمدرضا شاه پهلوی یک پیش‌بینی هنرمندانه باشد یک همکاری استراتژیک با اهداف ضد شوروی و مارکسیستی دولت امریکا بود، محمدرضا شاه درباره ضرورت هسته‌ای شدن ایران می‌گوید:

پیشرفت بشر و ادامه برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی کشورهای جهان هنوز بستگی تام به نفت دارد؛ توسعه اقتصادی نیز منوط به ادامه وصول درآمد نفت است که در سال ۱۹۷۷ میلادی به ۲۱ میلیارد دلار بالغ شده بود، در حدود سی سال دیگر که تعداد نفوس ایران به ۶۵ میلیون نفر برسد منابع نفتی ما به پایان می‌رسد، برای آن زمان از هم‌اکنون باید چاره‌ای اندیشید. (پهلوی، بی‌تا: ۸۲)

اولین تلاش‌های ایران برای دستیابی به انرژی هسته‌ای به سال ۱۹۵۰ میلادی برمی‌گردد. در آن سال ایرانیان با این فناوری و به ترغیب و تشویق امریکایی‌ها آشنا شدند. (غریب آبادی، ۱۳۸۶: ۴۹) در سال ۱۳۳۶ شمسی اولین گام‌های جدی توسط ایرانیان برای بهره‌مندی از این انرژی برداشته شد. یک‌سال بعد، موافقت‌نامه‌ای مبنی بر استفاده غیرنظامی از این انرژی بین ایران و امریکا منعقد گشت. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۶: ۲۱۳ و <http://www.aeoi.org.ir>) این موافقت‌نامه در تاریخ هجده خرداد ۱۳۴۳ شمسی در واشنگتن مورد بازبینی و اصلاح طرفین قرار گرفت. این معاهده

و تعهد ایران در تیرماه ۱۳۴۸ شمسی با تصویب مجلس شورای ملی جنبه‌ای قانونی یافت. با امضای این موافقت‌نامه دانشگاه تهران، مرکزی را تحت عنوان مرکز اتمی دانشگاه تهران به منظور تحقیق پژوهش در این زمینه تأسیس کرد. البته پیش از این و در مرداد ۱۳۴۲ شمسی قرارداد الحاق دولت ایران به قرارداد مربوط به منع آزمایش سلاح‌های هسته‌ای در جو و فضای ماورای جو و زیر آب به امضاء نمایندگان ایران، مسکو، واشنگتن و لندن رسید و مجلس شورای ملی نیز آن را در ۲۲ دی ۱۳۴۲ شمسی تصویب کرده بود. (دفتر انتخابات وزارت کشور، ۱۳۶۸: ۹۸)

اضافه بر این، در سال ۱۳۳۷ شمسی به پیشنهاد دانشگاه تهران ساخت راکتور هسته‌ای در دستور کار دولت قرار گرفت. عملیات ساخت این راکتور در تهران و با کمک «آیزنهاور» رئیس‌جمهور وقت آمریکا در سال ۱۳۴۰ آغاز گردید و در آبان ۱۳۴۶ عملاً به بهره‌برداری رسید. (غریب آبادی، ۱۳۸۷: ۳۷)

ایجاد راکتور اتمی دانشگاه تهران، نقطه عطفی در فعالیت‌های هسته‌ای ایران محسوب می‌شود. این راکتور یکی از پنج راکتوری بود که دولت آمریکا به دنبال شعار آیزنهاور رئیس‌جمهور وقت این کشور تحت عنوان اتم برای صلح به کشورهای اندونزی، اسرائیل، پاکستان، ترکیه و ایران داد. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۶: ۲۹)

با تصمیم محمدرضا شاه پهلوی مبنی بر تأمین ۲۳ هزار ولت برق مورد نیاز کشور از طریق انرژی هسته‌ای تا سال ۲۰۰۰ میلادی تلاش‌ها برای پیشرفت در این مسیر با جدیت تمام انجام گرفت. به دنبال جلب اعتماد آمریکا، ایران در سال ۱۹۶۸ میلادی معاهده منع تکثیر سلاح اتمی را امضا کرد و این معاهده در سال ۱۹۷۰ میلادی به تصویب مجلس شورای ملی رسید. (همان)

در سال ۱۹۷۵ میلادی مؤسسه فناوری ماساچوست آمریکا برای آموزش مهندسان فیزیک ایرانی با سازمان انرژی هسته‌ای قراردادی امضا کردند. به جز فعالیت‌های ذکر شده در دو دهه ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ فعالیت‌های دیگری نیز در زمینه علوم و فناوری هسته‌ای صورت گرفت که از جمله آن‌ها می‌توان به ایجاد شتاب دهنده و اندوگراف^۱

۱. شتاب‌دهنده و اندوگراف نوعی از شتاب‌دهنده الکترواستاتیک است که از زمان اختراع آن تاکنون برای دانش هسته‌ای بسیار مؤثر بوده است. این شتاب‌دهنده در سال ۱۳۳۱ توسط واندوگراف طراحی گردید. شتاب‌دهنده و اندوگراف باریکه‌هایی را با انرژی‌های بالاتر از شتاب‌دهنده کاک کرافت- والتون، تک‌مرحله‌ای، با انرژی تعریف شده دقیقی در اختیار می‌گذارد. با تغییراتی که در این شتاب‌دهنده

نگاهی تاریخی - تحلیلی به روابط هسته‌ای ایران و آلمان ۴۱

مرکز پزشکی هسته‌ای و یک چشمه کبالت ۵۰۰۰ کوری در دانشگاه تهران، اشاره کرد.
(همان)

در مجموع از این دوره از فعالیت‌ها می‌توان به دوران شکل‌گیری فعالیت‌های هسته‌ای ایران یاد کرد. که حاصل این فعالیت‌ها را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

۱. راکتور اتمی ۵ مگاواتی (mw)

۲. سوخت اورانیوم بسیار غنی شده ۹۳ درصد

۳. شتاب دهنده واندوگراف

هم‌چنین دو مرکز مهم فعال در عرصه اتمی: مرکز اتمی دانشگاه تهران و مرکز پزشکی هسته‌ای دانشگاه تهران.

روابط ایران و آلمان از گذشته‌های دور تا شکل‌گیری مناسبات هسته‌ای

در یک بررسی اجمالی در تاریخ مناسبات ایران و آلمان می‌توان به نکات مهم و قابل‌تأملی دست‌یافت که از این قرار است:

مناسبات دو کشور صرف‌نظر از عنوان رسمی آن‌ها به روزگار قبل از تأسیس دولت آلمان و نیز مناسبات بین‌المللی جدید دولت ایران با کشورهای اروپایی باز می‌گردد.
(نوایی، ۱۳۸۵: ۱۸۴)

۱. در روزگار قبل از تشکیل دولت آلمان روابط ایران با ایالت‌ها و مناطق ژرمن نشین اروپا برقرار بوده است. علت اساسی این روابط در مسائل تجاری خلاصه می‌شد، «هانس شیلت برگر» نخستین آلمانی است که در آن روزگار به ایران قدم نهاد و حاصل مشاهدات خود را در کتابی با عنوان *مشاهدات من در ایران* منتشر کرد. (اولئا رئوس، ۱۳۶۹/ج ۱: ۴ مقدمه)

۲. احتمالاً نخستین روابط سیاسی ایران و آلمان به زمان صفویه و ارسال نامه‌ای

داده شد، دستگاهی به نام شتاب‌دهنده واندوگراف تاندوم به وجود آمد و باریکه‌هایی از پروتون $MeV 20$ و ذرات آلفا $30 MeV$ قابل حصول گردید. در این ماشین‌ها، یون‌های مثبت دارای عدد اتمی بالا و نیز الکترون‌ها هم قابل شتاب یافتن هستند. (<http://www.tebyan.net/newindex.aspx?pid=87431>)

از سوی شاه اسماعیل اول به شارلکن - حاکم آلمان - برسد؛ (نویسی ۱۳۸۵: ۱۸۴) از نتایج این مکاتبه اطلاع دقیقی در دست نیست. اما از زمان شاه‌عباس صفوی و با اعزام نمایندگانی از دو طرف، روابط سیاسی ایران و ایالت‌های آلمانی وارد دوره تازه‌ای شد و سفرنامه‌ها و گزارش‌های متعددی توسط سفرای آلمانی از اوضاع ایران منتشر شد که مورد استفاده دیگر اروپاییان قرار گرفت. این موضوع بعد از مرگ شاه‌عباس نیز ادامه یافت در این اعزام‌ها انگیزه سیاسی و نظامی علت اساسی بود اگر چه این رفت‌وآمدها از نظر اقتصادی و تجاری نیز بی‌حاصل نبود. (اولثا رئوس، ۱۳۶۹/ج ۱: ۸-۱۲، مقدمه) با وجود این، برادفورد جی. مارتین معتقد است اولین تماس دیپلماتیک رسمی فی‌مابین دو کشور ایران و آلمان - شاید در قالب روابط امروزی - به سال ۱۸۵۷ میلادی و زمان قاجار و بیسمارک برمی‌گردد؛ جایی که «در ۲۵ ژوئن پیمان بازرگانی و مودت در پاریس توسط فرخ خان امین‌الملک، سفیر ایران در فرانسه و کنت کارل فرانس به نمایندگی از پروس و اتحادیه گمرکی آلمان به امضاء رسید». (برادفورد، ۱۳۶۸: ۲۹)

۳. در کنار روابط سیاسی دو کشور، مناسبات فرهنگی عظیمی از این رفت‌وآمدها شکل گرفت که حاصل آن آشنایی بیش‌تر دو ملت با فرهنگ و داشته‌های معنوی یک‌دیگر بود. در این راه، ترجمه آثار گران‌سنگ فرهنگ و زبان پارسی از جمله آثار حافظ و سعدی به زبان آلمانی مورد توجه شدید آلمان‌ها بوده است. (هوشنگ مهدوی، ۱۳۷۷: ۳۴۵ و ۳۹۷)

۴. مناسبات ایران و آلمان در دوران قاجار و پهلوی اول هم‌چنان مبتنی بر مناسبات سیاسی بود به گونه‌ای که سایر زمینه‌های مناسبات زیر سایه این دست از عوامل قرار داشت. (همان) شاید بتوان سفر نه روزه ناصرالدین‌شاه به برلین را مهم‌ترین سفر دیپلماتیک یک شاه ایرانی و رابطه دیپلماتیک فی‌مابین ایران آلمان در عهد قاجار دانست. او در این دیدار با اعضاء خاندان سلطنت آلمان دیدار کرد، چندی بعد نیز گروهی از سران کشور آلمان از ایران دیدن کردند. (برادفورد، ۱۳۶۸: ۳۲)

۵. بیش‌ترین حوزه نفوذ آلمان در ایران را باید بعد از تشکیل رسمی این کشور در ۱۸۷۱ میلادی به بعد و به ویژه در دوره پهلوی اول دانست. در یک دوره حدود هفتادساله آلمان در ایران چنان موقعیتی کسب کرد که از یک جایگاه ساده و ابتدایی

نگاهی تاریخی - تحلیلی به روابط هسته‌ای ایران و آلمان ۴۳

به گزینه اول برای تبدیل شدن به نیروی سوم و نیز به دولتی صاحب نفوذ تبدیل شد به گونه‌ای که در جریان جنگ جهانی دوم، ایران به‌رغم بی‌طرفی در جنگ عملاً هواداری خود از این دولت را نشان داد. (هوشنگ مهدوی، ۱۳۷۷: ۳۴۵ و ۳۹۷)

۶. قدرت گرفتن آلمان در مناسبات داخلی و بین‌المللی ایران - بعد از ۱۸۷۱ میلادی - بیش از آن که برخاسته از هوش و درایت سیاسی مقامات آلمانی باشد، برخاسته از پیش‌بینی غلط مقامات ایرانی در دخالت دادن قدرت سوم در مناسبات منطقه‌ای بود. ایرانی‌ها «به مداخله‌گر قدرتمندی چون آلمان مجال دخالت دادند زیرا به عقیده آنان لازم بود که آلمان را بر ضد روس و انگلیس به بازی گرفت تا بدین ترتیب ایران از حضور دائمی و نامطلوب نفوذ دو قدرت رقیب خلاصی یابد». (برادفورد، ۱۳۶۸: ۲۹)

پیش‌زمینه روابط حسنه موجب شد تا زمان محمدرضا پهلوی و به ویژه در زمان شروع فعالیت‌های هسته‌ای در ایران مناسبات دو کشور در این زمینه شکل ویژه‌ای به خود گیرد که در ادامه مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

روابط هسته‌ای ایران و آلمان، قبل از انقلاب اسلامی

پایان جنگ جهانی دوم برای آلمانی‌ها بسیار سهمگین و سخت بود، مهم‌ترین علت این وضعیت فروپاشی و تجزیه آلمان و تقسیم آن به دو کشور آلمان شرقی و آلمان غربی بود.

این تقسیم که مبتنی بر بلوک‌بندی جدید جهانی شکل گرفته بود در شکل‌دهی به مناسبات بین‌المللی نیز مؤثر افتاد. آلمان غربی که در اردوگاه بلوک غرب قرار گرفت تا زمان اتحاد دوباره دو آلمان، مناسباتش منطبق بر نظام حاکم بر آن بلوک تنظیم کرده بود. بر همین اساس روابط گسترده‌ای بین آلمان غربی و کشورهای بلوک غرب و نیز کشورهایی که هوادار آن‌ها بودند وجود داشت. ایران نیز بر همین اساس مورد توجه آلمان غربی بود، لذا روابط دو کشور مبتنی بر سیاست‌های حاکم بر بلوک غرب رقم خورد که در این زمینه روابط هسته‌ای دو کشور نیز چشم‌گیر و قابل‌تأمل است.

با تأمل در اسناد و گزارش‌های باقی‌مانده از مناسبات ایران و آلمان، می‌توان روابط هسته‌ای میان دو کشور در سال‌های قبل از پیروزی انقلاب اسلامی را به دو

بخش تقسیم کرد. اولین و مهم‌ترین قسمت روابط در راستای تأسیس نیروگاه است، دومین قسمت مربوط به سیاست‌های حمایتی و قراردادهای هسته‌ای است که به امضا رسیده است.

تأسیس نیروگاه

نیروگاه قلب تپنده و مرکز تولید انرژی هسته‌ای است و فرض به دست آوردن انرژی بدون وجود نیروگاه، فرضی محال است. آلمان یکی از اولین کشورهای بود که برای ساخت نیروگاه در ایران اعلام آمادگی کرد و برای اولین بار با کمک شرکت‌های آلمانی، ساخت نیروگاه‌های اتمی در ایران کلید خورد.

نیروگاه بوشهر؛ در سال‌های اخیر نیروگاه بوشهر یکی از پراهمیت‌ترین و خیرسازترین مکان‌های سیاسی اقتصادی ایران^۱ است که کم‌تر کسی از وجود و اهمیت آن بی‌خبر است، اما این نیروگاه چگونه احداث شده و بدین مرتبه رسیده است؟ کلنگ احداث نیروگاه مشهور بوشهر در سال ۱۳۵۴ شمسی یعنی یک‌سال بعد از تأسیس سازمان انرژی اتمی ایران بر زمین زده شد. محمدرضا شاه پهلوی در این باره می‌گوید:

دو نیروگاه اول که در نزدیکی بندر بوشهر ساخته می‌شد به آلمان‌ها سفارش داده شد و قرار بود به ترتیب در سال‌های ۱۳۵۸ و ۱۳۵۹ به پایان برسد. (پهلوی، بی‌تا: ۸۱)

سازمان انرژی اتمی ایران به منظور ساخت و توسعه نیروگاه‌های اتمی، موافقت‌نامه‌ای با بخش فناوری و تحقیقات سازمان انرژی اتمی آلمان غربی برای همکاری‌های بلندمدت امضا کرد و لذا ساخت تأسیسات این نیروگاه که دو واحد با قدرت هر واحد ۱۲۰۰ مگاوات بود طی قراردادی در سال ۱۳۵۴ شمسی به سه شرکت آلمانی کرافت ورک یونیون (kwu)^۲، آگ زیمنس و آگ تلفونکن داده شد. (دلاور پور

۱. قانون تأسیس سازمان انرژی اتمی ایران در ۱۶ تیر (۱۳۵۳/۱۹۷۴ م) به تصویب مجلس شورای ملی رسید. (دفتر انتخابات وزارت کشور، ۱۳۶۸: ۱۱۰)

۲. این شرکت بزرگ‌ترین شرکت سازنده نیروگاه در آلمان بود که نیروگاه‌های کشور آلمان را هم ساخته بود. (کوکبی، ۱۳۹۱: ۳۳)

نگاهی تاریخی - تحلیلی به روابط هسته‌ای ایران و آلمان ۴۵

اقدام، ۱۳۸۷: ۷۲) نوع نیروگاه مورد توافق در قرارداد سازمان انرژی اتمی با شرکت کرافت با مشخصات زیر بود:

- شرکت سازنده: کرافت ورک یونیون از آلمان غربی

- نوع راکتور: آب سبک تحت فشار

- قدرت حرارتی: حدود ۳۷۰۰ مگاوات

- قدرت الکتریکی خالص: حدود ۱۲۰۰ مگاوات

- نوع سوخت: اورانیوم غنی شده در ایزوتوپ U²³⁵

به موجب این قرارداد، شرکت مذکور متعهد شد که تا پایان سال ۱۳۵۹ نیروگاه اول و تا پایان سال ۱۳۶۰ نیروگاه دوم را تکمیل نماید. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۶: ۱۳۱) در راستای اهداف حمایتی غرب از برنامه‌های هسته‌ای دولت پهلوی و در سال ۱۳۵۵ شمسی دو راکتور ۱۲۰۰ مگاواتی برای نصب در نیروگاه اتمی بوشهر توسط آلمان و دو راکتور ۹۰۰ مگاواتی نیز توسط فرانسه برای نصب در بندرعباس به ایران فروخته شد. (دلاور پور اقدام، ۱۳۸۷: ۳۸)

این اولین گام جدی ایجاد رابطه هسته‌ای میان ایران و آلمان بود که برای هر دو طرف رابطه منافع‌های بی‌شماری داشت. آلمان‌ها به فکر تجارت و فروش قطعات خود بودند و ایرانی‌ها هم سودای هسته‌ای شدن در سر می‌پروردند.

در این بین سیاست‌های حمایتی امریکا بسیار چشم‌گیر و در مقایسه با آنچه امروز از آن‌ها می‌بینیم، باورنکردنی بود، امریکا به شدت از ایران هسته‌ای به عنوان قلب تپنده خاورمیانه حمایت می‌کرد، ایرانی که می‌توانست در برابر زیاده‌خواهی‌های دولت شوروی بایستد و اصولاً در اولین تلاش‌های ایران برای دستیابی به انرژی هسته‌ای از سایت‌های قبل از این تاریخ نیز همین اهداف گنجانده شده بود. در آن زمان شاه با حمایت و تشویق امریکا این فعالیت‌ها را شروع کرد و به مرور گام‌های جدی توسط ایرانیان برای بهره‌مندی از این انرژی برداشته شد.

لذا مقابله با دولت شوروی در شکل‌دهی به این فعالیت‌ها در ایران تاثیرگذار بود. با این وجود از جنبه‌های احتیاطی امریکایی‌ها و نیز شعارهای عامه‌پسند آن‌ها نباید غافل بود لذا در سال ۱۹۵۷ میلادی آن‌ها موافقت‌نامه‌ای مبنی بر استفاده غیرنظامی ایران از این انرژی بین ایران و امریکا منعقد گشت. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۷: ۲۱۳)

علاوه بر نیروگاه بوشهر، آلمانی‌ها در تأسیس نیروگاه‌های دیگری هم در ایران سهمیم بوده‌اند که از این قرار است:

نیروگاه اصفهان: قرارداد اولیه ساخت این نیروگاه به صورت دو واحد ۱۲۹۰ مگاواتی با شرکت آلمانی WOO بسته شد اما این قرارداد به خاطر مصادف شدن با پیروزی انقلاب اسلامی در مراحل اولیه اجرایی باقی ماند و هیچ‌وقت به سرانجام نرسید. (غریب آبادی، ۱۳۸۷: ۴۱)

نیروگاه اتمی ساوه: شرکت آلمانی (KWU) علاوه بر قرارداد قبلی، قرارداد دیگری با ایران مبنی بر ساخت دو واحد نیروگاهی هریک به قوت ۱۲۹۰ مگاوات در ساوه را به امضا رساند. این قرارداد نیز در مراحل ابتدایی کارشناسی باقی ماند. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۶: ۳۸)

از بررسی بخش اول مناسبات هسته‌ای آلمان با ایران و با توجه به تعهدات بین طرفین باید گفت آلمانی‌ها در اجرای تعهدات خود در زمینه ساخت نیروگاه اتمی در ایران بسیار جدی بودند و همان‌طور که خواهد آمد تا سال ۱۳۵۷ شمسی نزدیک به ۷۵ درصد از نیروگاه بوشهر را تکمیل کردند اما در رابطه با دو نیروگاه اصفهان و ساوه قضیه متفاوت است و آلمانی‌ها نتوانستند به تعهدات خود پایبند باشند.

امضای قراردادهای حمایتی

درباره قراردادهای هسته‌ای باید این نکته را متذکر شویم که این قراردادها به قراردادهای دوجانبه معروف بودند که بین شرکت‌های غربی و دولت‌های خواهان انرژی هسته‌ای به امضا می‌رسید، درباره این قراردادها چنین گفته شده است:

کشورهایی که به فناوری هسته‌ای دست یافته بودند که تعدادشان هم بسیار کم بود این سیاست را در پیش گرفته بودند که وقتی تجهیزات و مواد و فناوری هسته‌ای را به کشور دیگری منتقل می‌کنند، کشور گیرنده فناوری از آن برای ساختن سلاح‌های اتمی استفاده نکند. برای رسیدن به این هدف رسم بود که روابط و همکاری‌های اتمی با هر کشور باید در قالب یک موافقت‌نامه که آن را موافقت‌نامه دوجانبه می‌نامیدند عمل شود، تا ضوابط کار مشخص و معلوم باشد. این روش را هم آمریکا باب کرده بود زیرا در ابتدا انحصار فناوری

نگاهی تاریخی - تحلیلی به روابط هسته‌ای ایران و آلمان ۴۷

اتمی در دست امریکا بود و این کشور برای اینکه بتواند کنترل روی اوضاع داشته باشد قراردادهای دوجانبه را باب کرد. تعداد زیادی از کشورها این نوع موافقت‌نامه‌ها را امضاء کردند و بعدها کشورهای دیگری هم که دارای فناوری اتمی و صادرکننده آن درآمدند همین روال را دنبال کردند، لذا گرچه قراردادهای فنی با شرکت‌های مختلف در زمینه همکاری‌های اتمی به امضاء می‌رسید اما قابلیت اجرا و اعتبارش منوط و مشروط به امضاء موافقت‌نامه دوجانبه با دولت متبوع آن شرکت بود. (اعتماد، ۱۳۷۶: ۱۵۳)

از این سخن چنین برمی‌آید که قرارداد دوجانبه یعنی اینکه شرکتی با تبعیت آلمانی در صورتی به تعهدات خود پایبند بود که دولت متبوعش هم قرارداد را امضاء و با آن موافقت می‌کرد در غیر این صورت هیچ ضمانت اجرایی برای این قرارداد وجود نداشت.

در بررسی روابط هسته‌ای ایران و آلمان نیز شاهد چنین قراردادهایی هستیم که مهم‌ترین آن‌ها قراردادی بود که بین دو کشور در راستای آموزش و حمایت انرژی هسته‌ای ایران بسته شد، قراردادی که در تاریخ ۱۳ تیر ۱۳۵۵ شمسی به عنوان موافقت‌نامه همکاری بین دو کشور به شرح ذیل امضاء شد:

- تحقیق و توسعه علوم و فناوری؛
- برنامه‌ریزی ساختمان و اداره نیروگاه‌های هسته‌ای و سایر تأسیسات هسته‌ای و تحقیقاتی؛
- آموزش و کارآموزی کارکنان علمی و فنی؛
- فناوری نیروی هسته‌ای؛
- امنیت و حفاظت تأسیسات هسته‌ای و جلوگیری از تشعشعات سوخت اتمی؛
- تأمین سوخت اتمی؛
- به کار گرفتن انرژی هسته‌ای برای مقاصدی به جز تولید برق؛
- تولید و استعمال رادیو ایزوتوپ‌ها.

این معاهده بنا بر بند ۲ ماده ۱۲ از زمان انعقاد به مدت ۱۵ سال اعتبار داشت و بعد از اتمام این مدت به صورت دوره‌های ۵ ساله قابل تمدید بود. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۶: ۱۳۳) این قرارداد با عنوان موافقت‌نامه همکاری در امور تسلیحات

بین دو دولت ایران و آلمان به تصویب نمایندگان مجلس شورای ملی نیز رسید. (دفتر انتخابات کشور، ۱۳۶۸: ۱۱۱)

طبیعی است که این تعهدات هم با پیروزی انقلاب اسلامی مورد اعتنای دولت آلمان قرار نگرفت و همه چیز خیلی زود متوقف شد. (غریب آبادی، ۱۳۸۷: ۴۱) آلمانی‌ها عملاً در بلوک غرب قرار داشتند و در راستای اهداف آن گام برمی داشتند.

روابط هسته‌ای ایران و آلمان، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی

با اندک دقتی در روند روابط هسته‌ای ایران و آلمان در بعد از انقلاب اسلامی، می‌توان به این نتیجه رسید که سیاست هسته‌ای آلمان در قبال ایران کاملاً با آنچه در قبل از انقلاب بود فاصله گرفته است به طوری که شاید نتوان نام «رابطه» را بر آن نهاد. در این دوران آلمان دو کار مهم و اساسی در قبال فعالیت‌های هسته‌ای ایران داشته و دارد که عبارت است از:

الف) لغو قراردادهای منعقد شده خود با ایران در قبل از انقلاب و شکایت از ایران به دادگاه‌های بین‌المللی به بهانه‌های واهی مثل عدم دریافت مطالبات خود از ایران.

ب) فعالیت و رایزنی‌های دیپلماتیک برای متوقف کردن روند هسته‌ای شدن ایران. نظر به اهمیت این عملکرد آلمانی‌ها سعی می‌شود موارد فوق به طور تفکیکی مورد بررسی قرار گیرد.

لغو قراردادهای (اوایل پیروزی انقلاب اسلامی و سال‌های جنگ تحمیلی)

همان‌طور که قبلاً گفته شد با پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران تقریباً مواضع همه کشورهای اروپایی تحت تأثیر مواضع امریکا قرار گرفت و بسیاری از روابط و همکاری‌ها به صورت یک‌طرفه و غیرعادلانه قطع شد. آلمان هم از این قاعده مستثنا نبود، البته نوع برخورد آلمان با ایران بسیار محتاطانه و عاقلانه‌تر از کشورهای نظیر فرانسه بود به طوری که در مباحث و چالش‌های مهم بعد از انقلاب مثل قضیه جنگ تحمیلی و قضیه معروف ارتداد سلمان رشدی، موضعی میان‌رو اتخاذ کرد و سعی کرد روابط اقتصادی خود را با تهران حفظ کند. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، خصومتی که امریکا و اروپا با اسلام و انقلاب نشان دادند در آلمان کم‌رنگ

نگاهی تاریخی - تحلیلی به روابط هسته‌ای ایران و آلمان ۴۹

بود. این کشور در مسائل گروگان‌گیری، جنگ تحمیلی، قضیه سلمان رشدی و ماجرای میکونوس^۱ رابطه خود را با جمهوری اسلامی حفظ کرد و همین مسأله باعث شد سفارتخانه‌های دو کشور در پایتخت‌های یکدیگر تعطیل نگردد. (مدنی، ۱۳۸۶: ۶۰). لازم به ذکر است که آلمان اولین کشور غربی بود که حمله عراق به ایران را متجاوزانه معرفی و به طرف عادی کردن روابط با ایران حرکت نمود (امیرمحمدی بهراسمان، www.bashgah.net).

اما در زمینه روابط هسته‌ای مسائل بین دو کشور متفاوت بود و آلمان که تا قبل از پیروزی انقلاب اسلامی حامی هسته‌ای شدن ایران و بانی نیروگاه بوشهر و اصفهان و ساوه بود به یکباره و با پیروزی انقلاب اسلامی تمامی فعالیت‌های خود در ایران و تأسیسات نیروگاه بوشهر را تعطیل کرد و قراردادهای خود را به صورت یک‌طرفه لغو نمود، آلمانی‌ها هرگز به تعهدات خود در قبال ایران جامه عمل نپوشیدند، زیرا ارزش‌ها و گفتمان حاکم بر سیاست خارجی «انقلاب اسلامی» و از همه مهم‌تر به رسمیت نشناختن رژیم غاصب اسرائیل - که از دوستان اقتصادی و فرهنگی آلمان به حساب می‌آید - به مذاقشان خوش نیامد لذا در اواخر سال ۱۳۵۷ شمسی در شرایطی که حدود ۷۵ درصد از واحد اول و ۶۰ درصد واحد دوم نیروگاه بوشهر ساخته شده بود طرف آلمانی کار بر روی پروژه را متوقف کرد.

این شرکت با این استدلال که اقساط ۱۳ به بعد از سوی سازمان پرداخت نشده است کار سوخت را رها کرده و سپس قرارداد را فسخ و در سال ۱۹۸۰ میلادی به دیوان داوری اتاق بازرگانی بین‌المللی در پاریس شکایت کرد و ادعای خسارت کرد. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۶: ۵۴) در این بین، ایران هم به دادگاه مزبور شکایت کرد که سرانجام دو طرف مصالحه کردند و بر اساس رأی ۱۳ مارس ۱۹۸۲ میلادی دادگاه بین‌المللی، حکمی به شرح ذیل صادر شد:

۱. در سپتامبر ۱۹۹۲، اجلاس بین‌الملل سوسیالیست‌ها در برلین تشکیل شده بود. چهار تن از کردهای ایرانی که در این اجلاس شرکت کرده بودند در رستوران یونانی میکونوس به قتل رسیدند. در پی این رویداد، تبلیغات گسترده‌ای علیه ایران شروع شد. دادگاه برلین سرانجام پس از چند سال در ۱۹۹۷ م سه لبنانی و یک ایرانی را به جرم مشارکت در این حادثه به زندان افکند به دنبال این موضوع روابط سیاسی دو کشور سخت به تیگری گرایید. سفرای اتحادیه اروپا از جمله سفیر آلمان تهران را ترک کردند، اگرچه پس از چندی به ایران بازگشتند. (مرکز اسناد انقلاب اسلامی، <http://www.irdc.ir>)

۱. سوخت موجود در آلمان - سوختی که قرار بود برای نیروگاه بوشهر استفاده شود- به سازمان داده شود که در صورت گرفتن جواز صدور از مقامات ذی‌ربط اروپایی و آلمانی به کشور ثالثی ارسال شود این سوخت شامل ۱۱۰ تن اورانیوم بود.

۲. توافق شد قطعات باقی‌مانده نیروگاه که در آلمان و ایتالیا و هلند مسدود شده‌اند به ایران منتقل شود.

۳. در صورتی که ایران بخواهد بعداً نیروگاه را تکمیل کند، شرکت KWU آلمان آمادگی لازم برای به عهده‌گیری مجدد آن را دارد. (همان)

لازم به ذکر است که پیمانکار موظف شد که این قطعات را در بندر بوشهر، به ایران تحویل دهد.

بعد از مدتی و با اینکه ایران درگیر جنگ نابرابر عراق و حامیانش بود، عزم مسئولان بلندپایه نظام بر این قرار گرفت تا فعالیت هسته‌ای ایران دوباره آغاز شود. در همین راستا و با توجه به عدم همکاری شرکت‌های خارجی، دولت جمهوری اسلامی ایران تلاش کرد تا متخصصین ایرانی را که خارج از مرزها بودند به خدمت گرفته کار و فعالیت هسته‌ای مستقل ایران آغاز نمایند. اما حملات متعدد عراق به تأسیسات هسته‌ای مانع از پیشرفت کار می‌شد. در این بین تحریم‌های تجهیزاتی و اقتصادی ایران هم راه پیشرفت و ترقی را سخت و ناهموار ساخته بود. در سال ۱۳۶۶ شمسی ایران بار دیگر و با توجه به نیاز مبرم به تجهیزات دولت‌های غربی با کشورهای آلمان، اسپانیا و آرژانتین برای خرید تجهیزات و قراردادهای آموزشی وارد مذاکره شد در این بین تنها آرژانتین حاضر شد تا فناوری غنی‌سازی اورانیوم را به دانشمندان ایرانی بیاموزد. (علیخانی، www.alikhani.net)

نکته قابل توجه این بود که به رغم بند آخر رأی دادگاه بین‌المللی در سال ۱۹۸۲ میلادی که به نوعی حقی را برای شرکت‌های آلمانی در تأسیسات هسته‌ای ایران ایجاد کرده بود، در این مرحله جدید آن‌ها نه حاضر به همکاری با ایران و تکمیل پروژه‌های خود شدند و نه در پی احقاق آن حق برآمدند، این موضوع بیش از همه چیز، به پیروی سیاست‌های خارجی آلمان از امریکا باز می‌گردد که باز خورد آن را به صورت عدم پذیرش درخواست‌های ایران می‌توان دید.

رایزنی‌های دیپلماتیک (روابط هسته‌ای در دهه هفتاد و هشتاد)

آمدوشدهای سیاسی بین سران ایران و آلمان در ایام جنگ تحمیلی عراق همچنان ادامه داشت. در تیرماه ۱۹۸۴ میلادی، گنشر آلمانی به‌عنوان اولین وزیر امور خارجه یک دولت غربی و عضو جامعه اروپا و ناتو از ایران رسماً دیدار کرد. گنشر با توجه به سوابق تاریخی روابط با ایران و با شناختی که از هویت مستقل انقلاب اسلامی داشت و احساس تضاد اصولی که انقلاب با دنیای غرب دارد، در سفر خود به ایران کوشید که این هویت را به رسمیت بشناسد و حساب آلمان را از سایر دولت‌های عضو بلوک غرب جدا سازد. وی طی مدت توقف در تهران با رئیس‌جمهور وقت، نخست‌وزیر، رئیس مجلس، وزیر خارجه و وزیر امور اقتصاد و دارایی دیدار و گفت‌وگو کرد. (مدنی، ۱۳۸۶: ۶۱) اما همیشه کارشکنی‌های سایر دول غربی و در رأس آن‌ها امریکا مانع از آن می‌شد که روابطی مستحکم و بسیار مطلوب فی‌مابین دو کشور آلمان و ایران برقرار شود. (همان)

با پایان جنگ تحمیلی، روابط ایران و آلمان کم‌کم رو به بهبودی نهاد و رفت‌وآمدهای سیاسی بیش‌تر شد به طوری که وزیران خارجه دو کشور چندین بار از کشور طرف، دیدار کردند. و طی سال‌های ۱۳۷۲ — ۱۳۷۶ شمسی مذاکراتی بین مقامات وزارت خارجه دو کشور برای رفع موانع سیاسی موجود و بهبود و توسعه مناسبات انجام شد. اما این مناسبات بیش‌تر در حوزه سیاسی دو کشور خلاصه می‌شد. اما در زمینه هسته‌ای آلمان همچنان و به مانند سال‌های جنگ تحمیلی حاضر به همکاری با ایران نشد این در حالی بود که در پشت پرده سعی می‌کرد با کمک امریکا و در راستای اهداف ایالات متحده کشورهای دیگر را نیز از همکاری با ایران بر حذر داد به طوری که مذاکرات ایران با کشور روس برای تکمیل نیروگاه بوشهر به خاطر همین کارشکنی‌ها تا مدت‌ها بی‌نتیجه ماند. (علیخانی، www.ensani.ir)

این سیاست مخالفت آلمان با هسته‌ای شدن ایران در دهه هفتاد شمسی ادامه داشت به طوری که حاضر نشد اسناد مربوط به راکتورهایی را که توسط آنان در بوشهر ساخته شده و نیمه‌کاره مانده بود به متخصصان روسی شاغل در ایران تحویل دهند تا ایران نتواند آن‌ها را تکمیل و راه‌اندازی کند؛ روسیه در ۱۸ مارس ۱۹۹۶ میلادی اعلام کرد که مشکل کلیدی برای اجرای برنامه بازسازی راکتورها، اسناد فنی

تجهیزات ساخت آلمان نصب شده در بوشهر است، که در دسترس نیست، همچنین اعلام کرد در صورت عدم توانایی ایران برای تهیه اسناد مزبور که آلمان نیز مایل به ارائه آن‌ها نبود، می‌باید تجهیزات جدیدی جایگزین تجهیزات آلمانی کند روس‌ها معتقد بودند ساخت یک نیروگاه جدید از تکمیل نیروگاه آلمانی آسان‌تر است ولی ایران اصرار داشت همان نیروگاه قبلی تکمیل شود/ (علیخانی، www.bashgah.net) در این شرایط که ایران برای بازسازی نیروگاه بوشهر شدیداً به اسناد آلمانی‌ها نیاز داشت و آن‌ها از واگذاری اسناد خودداری می‌کردند، شرکت آلمانی مذکور اسناد این نیروگاه را در اختیار سرویس‌های خراب‌کاری و جاسوسی اسرائیل قرار داد تا بتواند با کمک آن‌ها و ویروسی را وارد دستگاه‌های مهم نیروگاه کند. روزنامه گاردین در شماره ۱۷ آوریل ۲۰۱۰ میلادی خود در این مورد آورده است، یک فرمانده ارشد نظامی ایران گفت زیمنس از طریق قراردادن اطلاعات سیستم کنترل خود موسوم به اسکادا در اختیار واشنگتن و اورشلیم، به حمله سایبری بدافزار استاکس نت علیه این کشور کمک کرده است. سیستم اسکادا در تأسیسات هسته‌ای ایران به کار گرفته شده است. (روزنامه گاردین به نقل از www.roozonline.com)

هر چند شرکت زیمنس یک شرکت چندملیتی است و نمی‌توان سیاست‌های آن را در راستای سیاست‌های مستقیم دولت آلمان در نظر داشت اما به هر روی مقر این شرکت در شهر مونیخ است و بی‌ارتباط با دولت آلمان نیست. در این راستا سردار جلالی، رییس سازمان پدافند غیرعامل کشور با اشاره به سوء استفاده از نرم‌افزار اسکادای شرکت زیمنس گفته بود: مسئولان فنی و اجرایی باید نسبت به نرم‌افزار اسکادای زیمنس که بستر فعالیت و ویروس استاکس نت را فراهم کرده پیگیری حقوقی انجام دهند. (<http://rajaneews.com>)

دهه هشتاد را باید دهه دوگانگی سیاست آلمان در قبال فعالیت‌های هسته‌ای ایران دانست، در این دوران هر چند همکاری‌های اقتصادی ایران و آلمان به‌طور چشم‌گیری افزایش یافت، به‌طوری‌که با روی کار آمدن سید محمد خاتمی، رییس‌جمهور وقت و در پی آن سفر وی به آلمان در ژوئیه ۲۰۰۰ میلادی و در پی آن گسترش مراودات دیپلماتیک میان تهران و برلین به تقویت روابط میان دو کشور کمک چشم‌گیری نمود. تا آنجا که ایران در سال ۲۰۰۴ به مهم‌ترین بازار شرکت‌های آلمانی در

نگاهی تاریخی - تحلیلی به روابط هسته‌ای ایران و آلمان ۵۳

سراسر خاورمیانه تبدیل گردید. در این سال، صادرات آلمان به ایران ۳/۵ میلیارد یورو برآورد می‌شد. در این سال هم‌چنین صادرات ایران به آلمان نیز به میزان ۳۵ درصد افزایش یافت. (ثقفی عامری، www.csr.ir)

اما آلمانی‌ها این روابط اقتصادی را کاملاً از روابط هسته‌ای جدا می‌دانستند و با همکاری دو کشور دیگر اروپایی یعنی فرانسه و انگلیس همیشه از مخالفان سرسخت هسته‌ای شدن ایران محسوب می‌شدند و هنوز هم سعی دارند تا در قالب گروه ۱+۵ بر ایران فشار آورند تا دست از حق مسلم و غیرقابل‌انکار خود بردارد و فعالیت‌های هسته‌ای خود را متوقف گرداند. موضع فعلی این کشور در مذاکرات ۱+۵ به خوبی مبین این مواضع آلمانی‌ها در روابط هسته‌ایش با ایران است.

این مخالفت برای آنان منافی دارد که شاید مهم‌ترین آن‌ها، تثبیت موقعیت آلمان به عنوان کشوری قدرتمند است که می‌تواند در مناسبات فرا منطقه‌ای تاثیرگذار باشد. کما اینکه مخالفت آن‌ها حمایت امریکا را برایشان به ارمغان می‌آورد. اضافه بر این همکاری آلمان و انگلیس و اسپانیا می‌تواند آنان را در سنگری واحد قرار دهد و متحد نگه دارد. (همان) لذا به‌رغم بهبود مناسبات سیاسی و اقتصادی ایران و آلمان، در مناسبات هسته‌ای عملاً هیچ تغییر و پیشرفتی میان ایران و آلمان به وجود نیامد و همواره در موضوع هسته‌ای ایران، آلمانی‌ها در کنار سایر کشورهای قدرتمند غربی و مخصوصاً امریکا قرار گرفته‌اند.

نتیجه

از بررسی مناسبات هسته‌ای میان ایران و آلمان و با در نظر گرفتن مناسبات سیاسی و اقتصادی دو کشور می‌توان به یافته‌های زیر اشاره کرد:

۱. کشور آلمان یکی از اولین کشورهایی است که نقش فعال و پررنگی در فعالیت‌های هسته‌ای ایران داشته است و روابط هسته‌ای این کشور با ایران سابقه‌ای طولانی دارد.

۲. روابط هسته‌ای ایران و آلمان را باید به دو دوره قبل و بعد از پیروزی انقلاب تقسیم نمود، که هر دوره ویژگی‌های خاص خود را دارد، البته نقطه مشترک در هر دو دوره آن است که سیاست آلمان شدیداً تحت تأثیر سیاست و مواضع امریکا بوده است.

۳. قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، آلمان اولین کشوری بود که بعد از امریکا وارد فعالیت‌های هسته‌ای ایران شد و قرارداد احداث نیروگاه بوشهر با شرکت آلمانی «KWU» و چند شرکت اقماری دیگر منعقد گردید.

۴. در دوره قبل از پیروزی انقلاب اسلامی آلمانی‌ها حدود ۷۰ درصد نیروگاه بوشهر را تکمیل کردند و چند راکتور هم به رژیم پهلوی تحویل دادند.

۵. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و به واسطه تغییر بنیادین دیدگاه‌های نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران نسبت به موارد مهمی از جمله امریکا و اسرائیل، کشور آلمان هم تحت تأثیر سیاست امریکا روابط هسته‌ای خود با جمهوری اسلامی ایران را قطع و تمامی قراردادهای قبل از انقلاب را ملغی اعلام کرد اگرچه روابط سیاسی و اقتصادی‌اش را با ایران حفظ کرد.

۶. غیر از لغو قراردادها، آلمانی‌ها همیشه یکی از استوانه‌های مخالفت دیپلماتیک با سیاست‌های هسته‌ای ایران بوده‌اند، به طوری که از اوایل انقلاب و سال‌های جنگ تحمیلی و مخصوصاً دهه‌های هفتاد و هشتاد همواره با رایزنی‌ها و کارشکنی‌ها سعی بر آن داشته‌اند تا چرخه سوخت هسته‌ای در ایران تکمیل نگردد، یکی از مهم‌ترین کارشکنی‌ها عدم تحویل اسناد و مدارک مربوط به نیروگاه بوشهر به ایران است، اقدامی که هم هزینه ساخت نیروگاه را بالا برد و هم‌زمان تحویل آن را تا مدت زیادی به تعویق انداخت.

کتابنامه

- اعتماد، اکبر، (۱۳۷۶). *خاطرات دکتر اکبر اعتماد، برنامه انرژی اتمی ایران*، چاپ اول، تهران: بنیاد مطالعات ایران.
- اولثاریوس، آدام، (۱۳۶۹). *سفرنامه آدام اولثاریوس*، ج ۱، ترجمه حسین کرد بچه، شرکت کتاب برای همه.
- برادفورد، جی. مارتین، (۱۳۶۸). *تاریخ روابط ایران و آلمان*، ترجمه پیمان آزاد و علی امید، چاپ اول، تهران: پیک ترجمه و نشر.
- پهلوی، محمدرضا شاه، (بی تا)، *پاسخ به تاریخ*، بی جا.
- جمعی از نویسندگان، (۱۳۸۶). *تاریخچه انرژی هسته‌ای در ایران و جهان*، چاپ اول، تهران: انتشارات مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی.
- دفتر انتخابات وزارت کشور، (۱۳۶۸). *سیری در ۲۴ دوره قانون‌گذاری مجلس شورای ملی و دولت‌های هم‌زمان با آن*، تهران: وزارت کشور.
- دلاور پور اقدم، مصطفی، (۱۳۸۷). *ایران هسته‌ای نماد اراده ملی در برابر نظام هژمونیک*، چاپ اول، تهران: انتشارات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.
- سیمون، آندریو، (۱۳۶۰). «انرژی هسته‌ای»، *مجله همد*، شماره ۲۸، ص ۷۵۹-۷۶۹.
- غریب آبادی، کاظم، (۱۳۸۷). *برنامه هسته‌ای ایران*، چاپ اول، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- ، (۱۳۸۶). «انرژی هسته‌ای نیاز امروز ضرورت فردا»، *مجله بررسی‌های اقتصاد انرژی*، شماره ۹، ص ۴۸-۶۸.
- کوکبی، سمیه، (۱۳۹۱). «توسعه انرژی هسته‌ای در آلمان»، *مجله اقتصاد انرژی*، شماره ۱۵۳ و ۱۵۴، ص ۳۳-۳۵.
- مدنی، سید جلال‌الدین، (۱۳۶۰). «روابط ایران و آلمان در تاریخ معاصر»، *مجله زمانه*، شماره ۶۰، ص ۲۳ تا ۳۱.
- هوشنگ مهدوی، عبدالرضا، (۱۳۷۷). *تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوره صفویه تا پایان جنگ جهانی دوم*، چاپ اول، تهران: نشر امیرکبیر.
- نوابی، عبدالحسین، (۱۳۸۵). *روابط سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفویه*، چاپ سوم، تهران: نشر سمت.

وبگاهها

اسلامی، محمدمهدی، (۱۳۹۲/۰۱/۲۳)، «میکونوس» رسوایی ایران یا آلمان، مرکز اسناد انقلاب اسلامی:

<http://www.irdc.ir/fa/content/3170/default.aspx>

محمدی بهراسمان، محمدمامیر، (۱۳۹۲/۰۵/۲۰) مشارکت آلمان در برنامه هسته‌ای ایران، باشگاه اندیشه:

<http://www.bashgah.net/fa/content/show/20811>

ثقفی عامری، مهدی، (۱۳۹۲/۰۵/۱۲)، سیاست آلمان در قبال جمهوری اسلامی ایران. مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام:

<http://www.csr.ir/departments.aspx?lng=fa&abtid=06&depid=44&semid=2>

علیخانی، مهدی، انقلاب، جنگ و انرژی هسته‌ای، سایت مهدی علیخانی:

25/04/1392 www.alikhani.net

23/03/1392 <http://www.bashgah.net/fa/content/show/20053>

_____، (۱۳۹۲/۰۳/۲۳)، شاه و انرژی هسته‌ای، پرتال علوم انسانی:

<http://www.ensani.ir/fa/content/120451/default.aspx>

نویسندگان سازمان انرژی اتمی ایران، (۱۳۹۲/۰۳/۱۲)، سایت سازمان انرژی اتمی:

<http://www.aeo.org.ir/portal/Home/Default.aspx?CategoryID=7d3e421b-8890-4e8c-8d15-de46a8dfa396>

<http://www.aeo.org.ir/portal/Home/Default.aspx?CategoryID=7d3e421b-8890-4e8c-8d15-de46a8dfa396>

پایگاه خبری تحلیلی رجا نیوز (۱۳۹۲/۰۳/۲۳):

<http://rajanews.com/detail.asp?id=138650>

پایگاه روز آنلاین (۱۳۹۲/۰۳/۲۵):

<http://www.roozonline.com/persian/archive/archivenews/news/archive/2011/april/18/article/-1239c709f0.html>

پایگاه تبیان (۱۳۹۲/۰۲/۲۳):

<http://www.tebyan.net/newindex.aspx?pid=87431>